

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ТОВАРОЗПОРЯДЧИХ ДОКУМЕНТІВ ЯК ОБ'ЄКТІВ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

CONCEPT, TYPES AND LEGAL NATURE OF NEGOTIABLE DOCUMENTS OF TITLE AS OBJECTS OF EQUITY MARKET

Машковська Л.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманського національного університету садівництва

Застосування й обіг товаророзпорядчих документів тісно пов'язаний із поняттям фінансової діяльності, ключовим моментом якої є поняття «фінанси». Фінанси є однією з найважливіших економічних та юридичних категорій, що відбиває економічні відношення у процесі створення і використання засобів. Їхнє виникнення відбулося в умовах переходу від натурального господарства до регулярного товарно-грошового обміну і було тісно пов'язане з розвитком держави і його потреб у ресурсах.

Ринок товаророзпорядчих документів (певних видів цінних паперів) є об'єктивно необхідним, тому що обумовлений потребами суспільного розвитку. Держава ж може, з огляду на об'єктивну необхідність зазначених відношень, розробляти різноманітні форми їх використання: вводити або відмінити різноманітні види платежів, змінювати форми використання фінансових ресурсів тощо. Держава не може створювати те, що об'єктивно не підготовлено напрямою суспільного розвитку. Вона встановлює лише форми об'єктивно назрілих економічних відношень.

Ключові слова: товаророзпорядчі документи, цінні папери, фінанси, сфера господарювання, чинне законодавство, міжнародні документи.

Применение и оборот товарораспорядительных документов тесно связан с понятием финансовой деятельности, ключевым моментом которой является понятие «финансы». Финансы являются одной из важнейших экономических и юридических категорий, отражающей экономические отношения в процессе создания и использования средств. Их возникновение произошло в условиях перехода от натурального хозяйства к регулярному товарно-денежному обмену и было тесно связано с развитием государства и его потребностей в ресурсах.

Рынок товарораспорядительных документов (определенных видов ценных бумаг) является объективно необходимым, так как обусловлен потребностями общественного развития. Государство же может, учитывая объективную необходимость указанных отношений, разрабатывать различные формы их использования: вводит или отменяет различные виды платежей, изменяет формы использования финансовых ресурсов и т. п. Государство не может создавать то, что объективно не подготовлено направлением общественного развития. Оно устанавливает только формы объективно назревших экономических отношений.

Ключевые слова: товарораспорядительные документы, ценные бумаги, финансы, сфера хозяйствования, действующее законодательство, международные документы.

The use and circulation of negotiable documents of title are closely related to the concept of financial activity, the key point of which is the concept of «finances». Finances are one of the most important economic and judicial categories, which reflects the economic relations in the process of making and using of resources. They appeared in the process of transition from subsistence economy to regular commodity-money relations and was closely connected with the development of the state and its resource requirements.

In order to regulate the stock market and increase the discipline of its members, and to maintain the confidence to the stock market and its dynamic development the state regulates the equity market. The formation of a civilized stock market in Ukraine is a central element of market reforms that promotes the economic recovery of Ukraine, and the investment in its priority sectors.

The process of market reforms in sovereign Ukraine is very difficult. It is especially noticeable in such sector of market relations as securities transactions. Despite the adoption of a number of regulatory legal acts, which regulates securities transactions there are still some significant gaps and inaccuracies in legislation.

Almost in every country which has the equity market the legal regulation of market relations be carried out with the help of three types of legal norms and principles: international-legal, national state legal and also institutional. In this case they say about three types of legal regulation.

Market of negotiable documents of title (some types of securities) is necessary because it is determined by the needs of social development. The state due to objective necessity of these relations can develop various forms of their use: to introduce or abolish various types of payments, and to change the forms of financial resources, etc. The state can not create something that is not objectively prepared by social development. It sets only the forms of long-standing economic relations.

Key words: negotiable documents of title, securities, finances, economic activity, legislation in power, international instruments.

Вступ. На сучасному етапі головним фактором стабілізації та піднесення економіки України є становлення ринкових відносин із широким застосуванням певних фінансових інструментів, до яких

відносяться й товаророзпорядчі. Розбудову власної високоефективної економіки нашої держави необхідно підняти на рівень найвищої загальнонаціональної мети. У межах цієї ґрунтовної і відповідальної

роботи слід чітко визначитися, що та як саме потрібно реформувати. Як відомо, невід'ємною частиною ринкової економіки є фінансовий ринок, а незмінним сегментом у його структурі є ринок цінних паперів, в обігу якого й перебувають товаророзпорядчі документи, які застосовуються у сфері господарювання.

Теоретичною основою стали праці вітчизняних дослідників, таких як О.М. Вінник, О.Г. Мендул, О.М. Мозговий, О.В. Кологойда, Н.С. Кузнецова О.А. Підпригора, В.В. Посполітак, В.С. Щербина та інших.

Метою дослідження є всебічний комплексний науковий аналіз ринку товаророзпорядчих документів (певних видів цінних паперів) в Україні та його правового регулювання з виділенням їх як об'єктів біржової діяльності.

Основний матеріал. Правова природа товаророзпорядчих документів тісно пов'язана з основними засадами регулювання ринку цінних паперів.

Одним із ключових факторів розвитку ринку цінних паперів в Україні є формування прогресивної нормативно-правової бази, яка регулювала б правовідносини, що виникають у ньому. Конституція України [1] закріпила основоположні засади господарських правовідносин та підприємництва як їх різновиду: рівність усіх учасників, недоторканість власності, свободу договору, заборону свавільного втручання будь-кого у приватне життя, можливість безперешкодно набувати і здійснювати права та законні інтереси учасниками обороту – фізичними і юридичними особами, забезпечення відновлення порушених прав і законних інтересів, захист їх судом. Ці принципи закріплено й деталізовано в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) [2], Господарському кодексі України (далі – ГК України) [3], законах України та деяких інших нормативно-правових актах. Саме на цих принципах базується фінансова діяльність суб'єктів господарювання, яка є складовою частиною господарської діяльності та інститутом господарського права та яка обумовлює обіг товаророзпорядчих документів згідно з нормами чинного законодавства.

Сьогодні в Україні триває активний процес розвитку ринку товаророзпорядчих документів (певних видів цінних паперів), формування його інфраструктури. Упровадження ринкових механізмів регулювання та управління економікою, здійснення приватизації – ці та інші фактори по-різному впливають на створення загального, високоліквідного та ефективного, регульованого державою й інтегрованого у світові фондові ринки ринку цінних паперів України.

Фондовий ринок нашої держави покликаний надати можливість підприємствам та іншим комерційним структурам залучати інвестиції на розширення виробництва та надання послуг, збільшення власного капіталу та фінансових активів, у тому числі шляхом обігу товаророзпорядчих документів, що сприяє прискоренню процесів реформування.

В умовах ринкової економіки товаророзпорядчі документи (певні цінні папери) посідають важливе місце у платіжному обігу кожної держави. Завдяки їх

випуску й обігу забезпечуються насамперед інвестиційні процеси, автоматичний перелив коштів до найбільш ефективних галузей народного господарства. На ринкових умовах кошти можуть отримати найбільш життєздатні і прибуткові ринкові структури (підприємства й організації).

Базовим законом, який мав особливо важливе значення у сфері регулювання ринку цінних паперів, став Закон України «Про цінні папери і фондовий ринок» [4]. Поява цього закону, безсумнівно, стала поштовхом для прискорення розвитку вітчизняного фондового ринку. Саме Закон «Про цінні папери і фондовий ринок» уперше в законодавчій практиці України легалізував цінні папери, визначив їх види, порядок випуску та обігу на ринку, вимоги до оформлення рішень емітентів про випуск цінних паперів, реєстрації відкритих випусків акцій та облігацій, встановив режим ліцензування посередницької діяльності із цінними паперами, закріпив правовий статус та компетенцію фондового ринку. У законі знайшли відображення положення щодо захисту прав інвесторів, щодо обов'язків емітентів цінних паперів публікувати звіти про результати господарської діяльності та свій фінансовий стан, іншу матеріально значиму інформацію, щодо наділення Міністерства фінансів України регулятивними та контрольними функціями на ринку цінних паперів [5, с. 332].

Закон України «Про господарські товариства» [6] встановлює порядок створення та діяльності господарських товариств, зокрема, акціонерних (АТ), порядок випуску акцій емітентом, визначає особливості діяльності закритих та відкритих АТ, порядок скликання загальних зборів акціонерів, збільшення чи зменшення статутного фонду АТ, компетенцію керівних органів АТ тощо.

Із погляду визначення правових засад здійснення державного регулювання ринку цінних паперів і державного контролю за випуском та обігом цінних паперів та їх похідних найбільш важливим є Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів України» [7]. Цим Законом визначаються мета та форми державного регулювання ринку цінних паперів, органи, що здійснюють державне регулювання, зокрема Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, її завдання, функції, повноваження, права, відповідальність і відносини з іншими державними органами з питань регулювання та контролю на зазначеному ринку.

Для впорядкування ринку цінних паперів та його подальшого розвитку Президентом України видана низка указів, серед яких найбільш вагомими для ринку стали укази «Про корпоратизацію підприємств» [8], «Про додаткові заходи щодо розвитку фондового ринку України» [9], Положення про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку [10], затверджені Указом Президента України.

Для поліпшення обігу певних видів цінних паперів Кабінетом Міністрів України видано постанови «Про випуски облігацій внутрішніх державних позик» [11] та «Про випуск казначейських зобов'язань» [12].

Регулювання ринку цінних паперів в Україні законодавчо здійснюється також великою кількістю відомчих нормативно-правових актів відповідних державних органів, які переважно розкривають делеговані їм конкретні регулюючі повноваження на інвестиційному та фінансовому ринках, установлені чинним законодавством України. Державними органами, які беруть участь у цих процесах, є Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольний комітет України, Національний банк, Міністерство фінансів [13, с. 100].

У законодавчому регулюванні національного фондового ринку важливу роль відіграють міжнародні правові акти-договори, конвенції, угоди, укладені з міжнародними організаціями та міжнародними фінансовими інститутами у сфері розвитку, функціонування та регулювання ринку цінних паперів. Укладення таких актів сприяє інтеграції України в Європейський союз, Міжнародну організацію комісій із цінних паперів (IOSCO), встановленню взаємин зі Світовим банком та МВФ. Цими міжнародними організаціями приймаються відповідні рекомендації, резолюції та директиви щодо здійснення ринкових реформ, які сприяють стандартизації та зближенню національних законодавств, забезпечують захист інвесторів та інтеграцію національних ринків цінних паперів, зокрема українського фондового ринку, до світових фінансових ринків. Велике значення для розвитку вітчизняного фондового ринку має реалізація рекомендацій міжнародних організацій (IOSCO, ЄС), Комісії з цінних паперів та бірж США у сфері регулювання фінансових ринків, діяльності інститутів спільного інвестування, нагляду за зазначеним ринком тощо.

Перспективними у сфері розвитку законодавства щодо регулювання ринку цінних паперів є питання розвитку кастодіальної діяльності та діяльності з інвестиційного консультування, забезпечення технологічної консолідації реєстраторів власників іменних цінних паперів, що ведуть реєстри емітентів, цінні папери яких знаходяться в лістингу організаторів торгівлі, із центральним депозитарієм цінних паперів на основі електронного документообігу та електронного цифрового підпису, запровадження обов'язкового страхування прямими учасниками Національної депозитарної системи ризиків за основною їх діяльністю, передбачення посилення відповідальності за порушення законодавства прямими учасниками Національної депозитарної системи щодо реєстрації права власності на цінні папери та приведення положень Закону України «Про аудиторську діяльність» [14] у відповідність до основних положень законодавства ЄС у частині стандартів обліку та аудиту [15, с. 55].

Україні необхідно брати курс на розвинену європейську економіку зі збалансованою структурою, стійкими валютами і прозорим правовим простором, борючись при цьому за збереження й розширення партнерства з Росією та СНД [16, с. 5].

Світовий ринок цінних паперів відіграє важливу роль у зближенні країн, він є принципово новим

міжнародним суспільно-економічним утворенням. Інтегруюча роль цього ринку виокремлюється в одну з панівних світових тенденцій. Наприкінці ХХ століття склалися специфічні тенденції, які сьогодні визначають розвиток світового ринку цінних паперів. Серед них виокремлюють такі: глобалізація ринку, підвищення рівня його організованості й посилення державного контролю, комп'ютеризація ринку цінних паперів, запровадження правових нововведень [17, с. 63].

Натомість дуже важливо, щоб одночасно з прийняттям законодавчих актів із цих питань вносились зміни до законодавчих актів у суміжних галузях (приватизації, податкового законодавства, валютного законодавства, судових процедур, бухгалтерського обліку й аудиту, посилення адміністративного регулювання), що значно підвищило б ефективність застосування законодавчо-нормативного регулювання ринку цінних паперів в Україні.

Особливість правової характеристики традиційного цінного папера полягає в його двоїстій правовій природі. З одного боку, він становить собою майнове право (саме це є основою розуміння цінного папера), з іншого – це документ, який засвідчує наявність такого майнового права, річ (рухоме майно), що має характеристики, властиві речі. Двоїста природа цінного папера зумовлює й особливості, пов'язані з його випуском та оборотом, які за своєю сутністю є оборотом майнових прав, що мають певні ознаки, властиві обігу речей.

Як зазначалося вище, основною властивістю цінного папера є його оборотоздатність, тобто здатність за допомогою передання самого цінного папера передавати виражене в ньому майнове право вимоги до зобов'язаної за цінним папером особи. Внаслідок цього безумовний характер оборотоздатності цінного папера в міжнародному торговельному обороті встановлюється національним законодавством держави зобов'язаної особи, оскільки на даний час ще не існує «міжнародних цінних паперів», і будь-який цінний папір є «національним». При цьому перелік видів цінних паперів неоднаковий у різних правових системах – від дуже вузького до досить широкого.

У міжнародному торговельному обороті використовуються наступні види національних цінних паперів:

- облігація (англ. bond) – цінний папір, що засвідчує існування боргу з боку юридичної особи або державного органу, які її випустили, і містить зобов'язання сплатити власникові облігації зазначену в ній суму за настання терміну її погашення;
- вексель – цінний папір, що підтверджує нічим не обумовлене зобов'язання векселедавця (простий вексель – англ. promissory note) або іншого зазначеного у векселі платника (перекладний вексель – англ. bill of exchange) виплатити після настання передбаченого векселем терміну визначену грошову суму векселетримачеві;
- чек (англ. check) – цінний папір, що містить безумовне зобов'язання банку сплатити визначену грошову суму за вказівкою пред'явника чека, виписаного чекодавцем або банком;

- коносамент (англ. bill of lading) – цінний папір, виданий перевізником або його агентом, що визначає умови договору перевезення, вказує найменування відправника вантажу, описує вантаж, прийнятий до транспортування, способом, що дає змогу його ідентифікувати, і містить зобов'язання передати товар у визначеному місці відправнику вантажу або особі, якій буде передано коносамент;

- акція (англ. certificate of stock) – цінний папір, що підтверджує право участі в акціонерному товаристві;

- складське посвідчення (англ. warehouse receipt) – цінний папір, що підтверджує прийняття складом товару на збереження;

- варрант (заставне свідчення, англ. warrant) – цінний папір, що засвідчує право застави на товар, який перебуває на складі, на користь власника даного документа;

- делівері ордер (англ. delivery order) – цінний папір, що містить вказівку власникові складу, перевізникові або іншій особі, яка видає складське посвідчення чи коносамент, передати визначену партію товару вказаному в делівері ордері особі. Цей документ використовується для дроблення великої партії товару, оформленої одним коносаментом [18, с. 227].

Висновки. Система обігу товаророзпорядчих документів тісно пов'язана та є складовою частиною ринку цінних паперів, який є багатаспектною соціально-економічною системою, на основі якої функціонує ринкова економіка в цілому. Він сприяє акумулюванню капіталу для інвестицій до виробничої і соціальної сфери, структурній перебудові економіки, позитивній динаміці соціальної структури суспільства, підвищенню достатку кожної людини шляхом володіння і вільного розпорядження цінними паперами, психологічній готовності населення до ринкових відносин.

Доречно визначити в законодавстві наступні: товаророзпорядчі документи є певними видами документів, які застосовуються у сфері господарювання в якості опосередкування певних дій із майном і майновими правами, визначають певні підстави набуття права власності на них та яким притаманні властивості цінних паперів. Обіг товаророзпорядчих документів – це певний порядок та сукупність дій, які спрямовані на здійснення певних операцій, які опосередковують обіг певних товарів та майна упо-

вноваженими суб'єктами у порядку та способами, визначеними чинним законодавством.

Законодавством України встановлюються суб'єкти та об'єкти операцій та обігу товаророзпорядчих документів. Основними суб'єктами фінансових відносин є емітенти, інвестори та особи, які займаються професійною посередницькою діяльністю. Емітентами в Україні виступають держава, органи місцевого самоврядування, юридичні особи. Серед юридичних осіб емітентами можуть бути акціонерні товариства, підприємства та організації інших форм власності, банки, інвестиційні компанії та фонди. У ролі інвесторів на вітчизняному ринку цінних паперів можуть виступати держава, фізичні особи – громадяни України, іноземці та особи без громадянства, юридичні особи України та інших держав. Фінансовими посередниками є юридичні особи, робота яких тісно пов'язана з наданням професійних послуг щодо опосередкування діяльності на ринку емітентів та інвесторів. Посередники повинні мати ліцензію на здійснення своєї діяльності. У більшості випадків вони надають брокерські, дилерські й андерайтерські послуги.

Об'єктам операцій із товаророзпорядчими документами є певні види цінних паперів. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» дає вичерпну класифікацію цінних паперів. Відповідно до Закону, цінними паперами визнаються акції, інвестиційні сертифікати, облігації підприємств, державні облігації України, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання України, ощадні сертифікати, векселі.

Основною властивістю товаророзпорядчого документа є його оборотоздатність, тобто здатність за допомогою його обігу передавати виражене в ньому майнове право вимоги до зобов'язаної за цінним папером особи, внаслідок цього безумовний характер оборотоздатності зазначеного документа в міжнародному торговельному обороті встановлюється національним законодавством держави зобов'язаної особи, оскільки на даний час ще не існує «міжнародних цінних паперів», і будь-який цінний папір є «національним». На фондовому ринку, тобто ринку, який сприяє обігу товаророзпорядчих документів, розрізняють такі види операцій: емісійні, інвестиційні, брокерські, дилерські, депозитарні, з управління цінними паперами, з ведення реєстру власників цінних паперів та з організації торгівлі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. в редакції Закону від 01 січня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. в редакції Закону від 16 січня 2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
3. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. в редакції Закону від 11 березня 2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144.
4. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.
5. Кузнецова Н.С. Ринок цінних паперів в Україні. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 332.
6. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
7. Про державне регулювання ринку цінних паперів України : Закон України від 30.10.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51. – Ст. 292.
8. Про корпоратизацію підприємств : Указ Президента України від 15.06.1993 р. // Офіційний вісник України. – 1993. – № 18. – Ст. 389.

9. Про додаткові заходи щодо розвитку фондового ринку України : Указ Президента України від 26.03.2001 р. // Офіційний вісник. – 2001. – № 9. – Ст. 378.
10. Положення про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку : Указ Президента України від 14.02.1997 р. // Офіційний вісник України. – 1997. – № 8. – Т. 1. – С. 113.
11. Про випуски облігацій внутрішніх позик : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 5. – Ст. 185.
12. Про випуск казначейських зобов'язань : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2012 р. // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 161.
13. Павлов В.І. Цінні папери в Україні : навч. посібник ; рекомендований МОН. – К. : Кондор, 2004. – С. 100.
14. Про аудиторську діяльність : Закон України від 22.04.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 23. – Ст. 243.
15. Марахов К.С. Інтеграція корпоративного ринку цінних паперів України в Європейський союз / К.С. Марахов // Вісник. Економіка. – 2001. – Вип. 50. – С. 55.
16. Вишняков О.К. Правове забезпечення зовнішньоекономічної інтеграції України : монографія. – Одеса : Юридична література, 2007. – С. 5.
17. Галанова В., Басова А. Биржевое дело : учебник / ред. кол.: В.М. Галанова. – М. : Финансы и статистика, 2000. – С. 63.
18. Зовнішньоекономічні операції і контракти : навч. посіб. / В.В. Козик, Л.А. Панкова, Я.С. Крап'як, О.Ю. Григор'єв, А.О. Босак. – 2-ге вид. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 227.